

*Kazımov Mirəli Sahib oğlu, dosent,
İqtisadiyyat Nazirliyi yanında
Dövlət Vergi Xidmətinin
Tədris Mərkəzinin rəhbəri,
Email: vergi3m@gmail.com
Qarayev İmran Əliyar oğlu, dosent,
İqtisadiyyat Nazirliyi yanında
Dövlət Vergi Xidmətinin
Tədris Mərkəzinin şöbə rəisi
Email: imran.garayev@taxes.gov.az*

VERGİ MEXANİZMLƏRİNİN İQTİSADİ ARTIMA TƏSİR XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Son zamanlar dünyada baş verən pandemiya prosesləri, qloballaşan dünya iqtisadiyyatında siyasi amillərin təsiri altında mövcud ziddiyyətli tendensiyalar böhran şəraitində iqtisadi inkişaf meyllərinə olan marağın istiqamətlərini dəyişdirmişdir. Əvvəlki dövrlərdə investisiya yönümlü inkişaf meyllərinə üstünlük verildiyi halda böhran şəraitində vergi siyasəti vasitəsi ilə stimullaşdırma mexanizmlərindən daha çox bəhs edilməyə başlanılmışdır. İqtisadi ədəbiyyatda müxtəlif faktorlu iqtisadi inkişaf modelləri geniş şəkildə təhlil edilmişdir. Lakin vergi siyasəti vasitəsi ilə iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması məsələlərinə həsr edilmiş məqalələrin sayı kifayət qədər məhduddur. Azərbaycanda vergi siyasəti vasitəsi ilə iqtisadi stimullaşdırma məsələləri bəzi müəlliflər tərəfindən tədqiq edilmişdir. Lakin buna baxmayaraq, vergi siyasətinin stimullaşdırıcı funksiyaları kifayət qədər tədqiq edilməmişdir.

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində iqtisadi stimullaşdırma tədbirləri arasında kiçik və orta sahibkarlığın genişləndirilməsi məsələlərinə geniş yer verilmişdir. Pandemiya şəraiti nəzərə alınaraq, ümumiyyətlə, müvəqqəti vergi rejimi tətbiq edilmiş, vergi dərəcələri nəzərə cərpacaq dərəcədə azaldılmışdır.

Dünya iqtisadiyyatının inkişafının müasir mərhələsində vergi siyasəti qarşısında duran ən vacib məsələlərdən biri onun stimullaşdırıcı funksiyasının gücləndirilməsindən ibarətdir. Bu, bir tərəfdən dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrində baş verən maliyyə böhranı, digər tərəfdən isə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün iqtisadi aktivliyi stimullaşdıran vergi siyasətinin tətbiq edilmə zərurəti ilə bağlıdır. Dövlət vergi siyasətini vergi mexanizmləri vasitəsi ilə həyata keçirir. Vergi mexanizmləri müxtəlif metod və formaların yığımindən ibarət bir sistem olmaqla köməkçi alətlər vasitəsi ilə idarə olunur. Bu köməkçi alətlər vergi mexanizmlərinin elementlərini təşkil edir. Vergi mexanizmlərin elementlərinin parametrləri kəmiyyət xarakteristikalarına malik ola və olmaya bilər. Kəmiyyət xarakteristikaları məlum olan parametrlərə misal olaraq vergi dərəcələrini, vergi yükünü, vergi güzəştlərinin səviyyəsini, vergidən yayınma faizini, vergi potensialını və s. aid etmək olar. Elmi nöqtəyi-nəzərdən vergi mexanizmlərinə vergi nəzəriyyəsinin kateqoriyaları kimi baxmaq olar. Bu halda vergi mexanizmləri ümumdaxili məhsulun bölüşdürülməsi prinsipini, ölkədəki mövcud sosial-iqtisadi bərabərsizliyin səviyyəsini müəyyənləşdirir. Son zamanlar xüsusi ilə Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrdə sosial parametrlərin iqtisadi aktivliyə təsir mexanizmlərinə xüsusi

önəm verilir. Sosial amillər iqtisadi aktivliyin əsas elementləri kimi qəbul olunur .

Vergi mexanizmlərinin qeyri-kəmiyyət xarakteristikalarına vergi ödəyicilərinin könüllü əmələmə meyillərinin səviyyəsini, vergi qanunvericiliyini, təşkilatı və institusional prinsiplərini aid etmək olar. Funksional baxımdan vergi mexanizmlərinin rolunu iki hissəyə bölmək olar:

- fiskal;
- stimullaşdırıcı.

Bu iki hissə arasındakı münasibətlər (hənsinin daha üstün tutulması) vergi mexanizmlərinin funksional baxımdan optimallıq dərəcəsini təyin edir. Hənsi sistemin optimal olması ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının prioritetlərindən, makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasından və digər kəmiyyət xarakteristikaları məlum olan və olmayan amillərin təsirindən asılıdır. Vergi mexanizmlərinin funksional baxımdan optimal model elmi cəhətdən əsaslandırılarsa da, bir çox hallarda onun tətbiq edilməsi ümumiyyətlə, mümkün olmur, bəzi hallarda isə gözlənilən nəticələri vermir. Məsələn, Laffer nəzəriyyəsi iqtisadi ədəbiyyatda qəbul edilmiş nəzəriyyə olmasına baxmayaraq, bir çox ölkələrdə onun praktiki tətbiqi nəzəriyyə ilə uyğunlaşmadı. Məsələ ondan ibarətdir ki, vergi mexanizmlərinin tətbiqi iqtisadi amillərlə yanaşı, sosial faktorlardan da xeyli dərəcədə asılıdır. Sosial amilləri isə iqtisadi modellərdə nəzərə almaq həmişə mümkün olmur.

Vergi mexanizmləri özündə vergi münasibətlərinin forma və metodlarını cəmləşdirir. Vergi mexanizmi aşağıdakı əsas mərhələlərdən ibarətdir:

- vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında şəffaflıq;
- vergi mexanizminin müsbət və mənfi cəhətlərinin təhlili;
- vergi mexanizminin tətbiqi ilə bağlı analitik informasiyanın toplanılması.

Vergi texnologiyalarının tətbiqi vergi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini onun iqtisadiyyatın inkişaf tələblərinə uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Məsələn, əmək tutumlu sahələrin inkişafı üçün tətbiq edilən vergi texnologiyaları, innovasiya xarakterli sahələrin inkişafı üçün tətbiq edilən mexanizmlərdən fərqli olmalıdır.

Innovasiya xarakterli sahələrin inkişafında müvafiq vergi mexanizmlərinin tətbiqi mühüm rol oynayır. Ən sadə vergi mexanizmlərindən biri sabit vergi dərəcələrinə əsaslanan mexanizmdir. Bu vergi mexanizmlərinə əsasən, istehsalçının sərəncamında qalan gəlir onun iqtisadi fəaliyyətindən birbaşa asılı olur. Bu halda istehsalçı sərəncamda qalan mənfəəti artırmaq məqsədi ilə xərcləri azaltmağa, gəliri isə artırmağa çalışır.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsi sübut edir ki, məhz səmərəli vergi mexanizmlərinin tətbiqi nəticəsində innovasiya yönümlü müasir iqtisadiyyat yaratmaq mümkün olmuşdur. Məhz elmi cəhətdən əsaslandırılmış və praktiki təcrübədən keçmiş vergi mexanizmlərinin tətbiqi nəticəsində mineral təbii ehtiyatları demək olar ki, olmayan Yaponiya iqtisadi cəhətdən güclü, innovasiya baxımından isə dünyanın lider ölkələrindən birinə çevrilmişdir. Yaponiyada innovasiya yönümlü vergi siyasəti aşağıdakı əsas istiqamətlərdən ibarət olmuşdur:

- innovasiya sahəsində çəkilən xərclərə vergi güzəştlərinin tətbiqi;
- xaricdən əldə olunan texnologiyaların alınmasının iqtisadi cəhətdən stimullaşdırılması;
- elmi tədqiqat məqsədləri üçün alınan avadanlıqlara sürətləndirilmiş amortiza-

siya ayırmalarının tətbiqi;

- elmi-texniki tədqiqatlar üçün vergi güzəştlərinin tətbiqi.

Bir çox ölkələrdə vergi güzəştləri ilə yanaşı, vergi tətillərinin elan edilməsi də tətbiq edilir. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının müasir mərhələsində innovasiya yönümlü klasterlərin yaradılması imperativ xarakter daşıyır. Bu, bir tərəfdən iqtisadiyyatın neft sektorundan asılılığını zəiflədir, digər tərəfdən isə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə zəmin yaradır. İxtiyari, o cümlədən innovasiya xarakterli sahələrin inkişafında vergi güzəştlərinin tətbiqinin stimullaşdırıcı funksiyaları ilə yanaşı, vergi inzibatçılığı baxımından çatışmayan cəhətləri də mövcuddur. İqtisadiyyatın qloballaşması, beynəlxalq şirkətlərin müxtəlif vergi dərəcələrinə malik ölkələrdə fəaliyyət göstərməsi vergi güzəştlərindən istifadə etməklə manipulyasiya imkanları yaradır və vergilərdən yayınırlar. Digər tərəfdən, texnologiyaların sürətli inkişafı, hansı xərclərin innovasiya, hansının qeyri-innovasiya yönümlü olmasının müəyyən edilməsində çətinliklər yaradır. Bu isə vergi orqanları üçün əlavə inzibati xərclər əmələ gətirir.